

RAHVA(JA)LUULE PIIRIL: HANS ANTON SCHULTS OSKAR LOORITSA JA RICHARD VIIDALEPA KÄSITLUSES

Katre Kikas

TEESID: Artikkel keskendub Hurda korrespondendi Hans Anton Schultsi (1866–1905) retseptsoonile folkloristikas, täpsemalt kahele konkreetsele artiklile, mis rohkemal või vähemal määral tema elule ja tegevusele pühendatud (autoriteks Oskar Loorits ja Richard Viidalepp). Vaatluse all on see, millisena kummagi artikli autorid Schultsi kui isikut ette kujutavad, kuidas see kujutus suunab nende suhtumist Schultsi kogutud materjalidesse ning kuidas nad Schultsi (õigemini enda loodud Schultsi-kuvandi) kaudu laiemate folkloristika siseste teemadega suhestuvad.

MÄRKSONAD: autentsus, Hans Anton Schults, Oskar Loorits, rahvaluule kogumine, Richard Viidalepp

Virmaliste seletamine vehklemise, võitlemise või taplemisena on levinud üle Eesti. Pärinus olla tekkinud põletusmatusest, ajast kui sõdalasi täies relvastuses ära põletati ja arvati neid tulihändadena, tulesabadena, tulehagadena jm. edasi võitlevat. [---] Sellesse ringi kuuluvad meie kujutlused põhjarahva vehklemisest, põhjalaste sõdimisest, lapulastele valguse näitamisest ja väljendus "lapusõda sõdib". Koerust on lõpuks üles märgitud seletus, mis on üsna lähedane araablaste legendile võitlevatest džinnidest: kaks väge seisavad vastamisi ja nende kuningad peavad kahevõitlust tulistel ratsudel. Väed jälgivad "klirinat ja tärinat", võitlusse sekkumata. Pealikud on kahe ilma valitsejad. Kui üks neist peaks võitma teise, tormavad ka väed lahingusse, ja siis korraldaksid võitjad kogu maailma ümber (Meri 1976: 198).

Tsitaat pärineb Lennart Meri *tuulest ja muinasluulest* pajatavast reisikirjast *Hõbevalge*. Antud juhul on oluline tsitaadi teine pool – Koerust pärineva üleskirjutuse refereering. Lugu kahe maailma va-

litseja vahelisest võitlusest, mis Lennart Mere sõnul on võrreldav *araablaste legendiga võitlevatest džinnidest*. Seesugune lugu (ilma džinnideta loomulikult) Eesti Rahvaluule Arhiivis, Jakob Hurda rahvaluulekogus tõepoolest leidub (H II 39, 771–772 (711)) ning on kirja pandud aastal 1893, kirjapanijaks rätsep-revolutsionäär Hans Anton Schults.¹ Rahvaluulekoguja, keda Oskar Loorits on nimetanud *poeediks* ning Rudolf Põldmäe iseloomustanud kui *kõige suuremat võltsijat ja omapärasemat fantaseerijat* (Põldmäe 1986: 733). Samas on Lennart Meri loo ilmsesti leidnud mitte arhiivist, vaid Oskar Looritsa teosest *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* (Loorits 1949: 285). Nii et kui L. Meri fakti ja fiktsiooni piirimail la-veerivas teoses on see lugu üsnagi omal kohal (või vähemalt on mõtetu norida autentsusküsimuste üle), siis see, miks O. Loorits selle pala ilma mingi kommentaarita (isegi üleskirjutaja nime pole mainitud) oma teosesse hõlmas, tekitab mitmeid küsimusi: ühelt poolt võib teadlane oma teadustöös kasutada kõiki talle teadaolevaid rahvaluuleüleskirjutusi, teisalt peab ta alati arvestama, et marginaalse näitena välja toodud pala võib mõnele lugejale silma jääda ja oma elu elama asuda. Vincent Crapanzano võib ju nimetada lugemist lä-

¹ Kolmeklassilise külakooliharidusega rätsep Hans Anton Schults (1866–1905) oli pärit Järvamaalt Koeru kihelkonna Väinjärve valla Vaali külast. Aastatel 1887–1889 teenis Viiburis sõjaväes, kust vabanes haiguse tõttu ennetähtaegselt ja sai elu lõpuni invaliidsuspensiooni. 1905. aasta revolutsiooni käigus üritas koos kaasteltega asutada Vaali Vabariiki ning lasti sama aasta 24. veebruaril maha. Jakob Hurda kogumisaktsiooniga ühines 1890. aastal ja saatis aastani 1903 talle 2284 lehekülge materjale, sh nii erinevatesse žanridesse kuuluvaid pärimustekste (laulud, jutud, lühivormid) kui ka arutlusi folkloori ja rahvuslusega seotud teemadel. H. A. Schultsi elukäigust vt Loorits 2000 ja Viidalepp 1982, Vaali Vabariigist vt Koeru 1935. Oma sõjaväekogemusest on ta ise Jakob Hurdale pikemalt kirjutanud (vt H II 67, 460–465).

Oma nime kirjutas ta mitut moodi: Schults, Schultz, Schuls, Schulz (sellist mitmevormilist nimekasutust esineb ka teiste saksapärase perekonnanimedega Hurda korrespondentide hulgas, näiteks Schantz, Shants vms), sageli hoopiski kirillitsas (saatis ta ju materjale Hurdale Peterburi), ka varieeruvad initsiaalid ja eesnimed: kord H[ans]. A[n]ton, kord lihtsalt H[ans] (Hans on sünnijärgselt antud nimi, Anton lisandus, kui ta õigeusku pöördus). Selle tulemusel võib ka teaduskirjanduses kohata tema nime väga erinevates versioonides. O. Loorits kasutab pealkirjas Schults, põhitekstis Schultz, R. Viidalepp läbivalt Schultz. Kogumikus 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas (Koeru 1935) esineb nimekuju Anton Schults. Mina kasutan läbivalt Schults, kuid teisi autoreid tsiteerides säilitan nende kirjapildi.

bini sotsiaalseks tegevuseks, mida piirab sotsiaalselt määratletud *õige lugemise* vajadus (või lausa hirm *valesti lugeda*) (Crapanzano 1992: 9), kuid alati võib teksti lugema sattuda keegi, kellel *õigeks lugemiseks* vajalikud taustteadmised puuduvad või kes neid teadlikult eirates loetu hoopiski midagi muud kõnelema paneb.

Järgneva kirjutise keskmes on alul tsiteeritud loole kirjaliku kuju andnud Hans Anton Schults. Või õigemini – keskmes on kaks artiklit, mis tema pärandit analüüsivad, folkloristlikkuse diskursusse paigutada üritavad, ning H. A. Schults on keskmes vaid sedavõrd ja sellisena, kuivõrd (ja millisena) ta neis artiklites esil on. Sest nagu nähtub, tähendab katse H. A. Schultsi folkloristikasse paigutada ka ühel või teisel viisil folkloristika enda ümberpaigutamist – ning H. A. Schultsi kirjapandu folkloristlikuks tõlgenduseks on vaja kõigepealt tema isik üht- või teistpidi paika panna. Oluliseks muutub lugu, mis sobib artiklite autorite sõnumi edastamiseks.

*

Nagu juba mainitud, nimetas O. Loorits H. A. Schultsi *poeedist* rahvaluulekogujaks – nimetus ei viita mitte kirjutatu esteetilistele väärtustele, vaid omandab tähenduse vastanduses teist tüüpi rahvaluulekoguja – *professoriga*. Viimase ehedaima kehastusena tõstab O. Loorits esile Jaan Sandrat. Kui *professorit* iseloomustavateks märksõnadeks on püsivus, juurdlevus, enesevalitsus, meelekindlus ja analüütilisus, siis *poeeti* kirjeldab O. Loorits järgnevalt:

Juba käekirjast tunneme ka selle mehe iseloomu ja hingelisi omadusi: ta on oskamatult räpakas ja ajuti otse närvilikult tujukas, ülihõlpsasti süttiv ja ärrituv, vaimustuse kõrgelt harjalt kauhti silmapilkselt ahastuse karidelle kukkuv ja pettumuse-pessimismi purunev. Ei mõistuse tasakaalustavat süstemaatsust, ei loogikat, eneskriitikat ega järjekindlust selle mehe iseloomu pole sadestunud, seda enam aga siia on kuhjunud õhulosside lapselikkust ja härdameelset hellust, fantaseeringut ja otse avasilmi unelemist, igatsemist ja tundeid, tunge, kirgi kuni endaunustuse ja eksaltatsioonini kas või kõige tüütavamas argielu proosas. Hingeliselt see on poeedi prototüüp (Loorits 2000: 354).

Kirjeldusest on näha, et O. Looritsa seisukohalt on tegu eelkõige kahe erineva psühholoogilise tüübiga. Sealjuures pole H. A. Schults

O. Looritsa arvates läbini halb – lihtsalt tema kirjapandu kaasamine teaduslikku uurimistöösse nõuab mõningast eeltööd:

Tarvitseb ainult koorida ära tema kirjandusest haaratud dekoratsioonid ehk terminoloogilised võltsingud ja sisulised täiendid – ning järele jääb küllalt rohkesti veel ehtsat rahvapärast ainekku, nii uskumuste ja kommete kui ka juttude motiive, mida meie vanavarauurijad tänuga võivad rohkem rakendada kui kogu Kreutzwaldi pärandit (Loorits 2000: 355).

Ent kas pidas Oskar Loorits tõesti omaenda koostatud referaati (vt Loorits 1949: 285) neist kirjandusest haaratud dekoratsioonidest ja terminoloogilistest võltsingutest piisavalt puhastatuks? Või – olles *Grundzüge*... kirjutamise ajal juba Rootsis – puudus tal võimalus iga üksiku märkmetesse (mällu?) talletatud pärimuspala päritolu kontrollimiseks? Või viis O. Looritsa segadusse see, et mainitud tekst polegi ehk kõige tüüpilisemalt schultsilik? Teisalt tuleb aga arvestada ka võimalusega, et O. Looritsale see tekst lihtsalt meeldis või siis sobis see nii hästi tema üldiste argumentidega, et küsimus teksti päritolust muutus ebaoluliseks. Samuti kui mõnevõrra hilisemal ajal sobitus see lugu kenasti Lennart Meri argumentidega ning mõnevõrra varem Hans Anton Schulsi pärimusekäsitlusega. Sealjuures kõigi nende kolme kirjutis(t)es üksitivõetuna on selle süžee osatähtsus marginaalne – ühekordselt läbi vilksatav detail, millele miski eelnev otseselt ei viita ja mille juurde enam hiljem ei naasta, kuid mis on mingil mõistatuslikul põhjusel ühest teosest (tõlgendusmaailmast) teise rännanud (lisanduvad veel ruumilised rännakud: Koerust Peterburi, sealt Tartusse, üle Läänemere Rootsi ja tagasi ning siis tuule ja muinasluule teedele).

*

Esmapilgul tundub, et Oskar Looritsa võrdluses esitatakse kogujatüüpe kui mingi telje otspunkte – ning lugejat veendakse, et ka kõigil ülejäänud (mitteprofessionaalsetel) rahvaluulekogujatel on sel teljel oma koht:

Kahe mehe paralleelse ja vastaka kuju valgusel võime üha näha rahvaliidumise hulka ennast: ühed kogujaist kalduvad enam luuletajajaks ja fantastideks, teised taas taotlevad asjalikku realismi või hoopis naturalismi otsekui politseiliku protokollis stiil-

lis, kuna idealistlikult meelestatud nad on enam-vähem kõik mõlemast voolust (Loorits 2000: 364–365).

Ent artiklit lähemalt lugedes selgub, et peateemaks pole mitte kahe erineva prototüübi eritlemine, vaid ühe konkreetse koguja – Jaan Sandra – esiletõstmine. Sealjuures on see esiletõstmine poleemiline – O. Looritsa artikkel on kirjutatud vastulausena Walter Andersonile, kes on mõningate Jaan Sandra poolt arhiivi saadetud materjalide autentsuse osas kahtlust väljendanud. H. A. Schults on võrdlusaluseks, kes võimaldab J. Sandra häid külgi piisavalt selgelt esile tuua – eelkõige on Hans Anton Schultsi valimise taustaks Oskar Looritsa soov rõhutada Jaan Sandra kuivust ja kujutlusvõime puudumist: ta on *liig aus ja liig fantaasiavaene, et midagi omast peast välja mõtelda ja “võltsida” või raamatuist näpata* (Loorits 2000: 361). Ja siin avaldubki see kahetisus, mis iseloomustab suhtumist H. A. Schultsisse – kuigi ta ise (ja tema kirjapandu) jääb akadeemilise rahvaluuleuurimise huviorbiidist välja, on tema see, kelle abil määratletakse selle huviorbiidi piirid.

Samas nähtub siiski juba ülalviidatud O. Looritsa märkusest, et H. A. Schultsi kirjutatult on võimalik koorida *kirjandusest haaratud dekoratsioonid ja terminoloogilised võltsingud* ning see piir, millel H. A. Schults seisab (või mida O. Loorits teda lausa kehastama/tähistama paneb), pole kuigi kindel: sisemise ja välimise vahel on ebamäärane üleminekuala, mis on ühtaegu justkui sees ja justkui väljas. Nii et kui võtta Juri Lotmani piirimääratlus (*Piir on kakskeelne mehhanism, mis tõlgib väliteated semiosfääri sisekeelde ja vastupidi. Seega saab semiosfäär ainult tema kaudu olla kontaktis mittesemiootilise ja võõrsemiootilise ruumiga* (Lotman 1999: 14)), pole H. A. Schults kui piiritähis kindlasti see, kes takistaks liikumist seespoolsuse ja väljaspoolsuse vahel (piir kui eraldaja), vaid pigem on ta piir kui tõlkefilter, sisemise ja välimise vahendaja (piir kui ühendaja). Ning selle taustal pole ühe H. A. Schultsi loo sattumine *Grundzüges...* (vt Loorits 1949) teisesse enam üldsegi kummastav, vaid pigem paratamatu.

H. A. Schultsi piiripealsus (ja samas selle piiri hägusus, määratlematus) ilmneb kõige selgemalt O. Looritsa kirjutise lõpuosas, kus mainitakse veel suurt hulka ebausaldusväärseid kogujaid – neid, kes saanud arhiivi kas raamatutest maha kirjutatud või täielikku omaloomingut. Oskar Loorits märgib, et selliste vanavara-sepitsejate *kaastöö*

kontroll ja käibelt kõrvaldamine on meie vanavarauurijate aastatepikkuseks tüütavaks enesepiinaks (Loorits 2000: 363). Ning jätkab:

Eks siia kilda kuulu osaliselt ka Koeru suurkoguja Schultz, kes ei mõtle ometi tekste ainult huupi välja, vaid kasutab rahvapäraseidki motive, arendab neid edasi ja loob uuesti ümber, – selles uues juurdeloomises ep tema luuletajaand avaldubki (Loorits 2000: 363).

Siinjuures jätab aga Oskar Loorits täiesti vastamata küsimuse, mille poolest erineb folkloristlik töö H. A. Schultsi kogutuga nendest teistest: kas tema kogutu ei nõua *kontrolli ja käibelt kõrvaldamist* või pole see tegevus tema puhul nii *tüütav enesepiin*?

Ent lisaks soovile J. Sandrat esile tõsta on O. Looritsa artikkel poleemiline veel teiseski mõttes: prototüüpsetel professoritel-poeetidel on omakorda folkloristika ajaloost pärinevad prototüübid. Poeeti esindab Friedrich Reinhold Kreutzwald, professorit Matthias Johann Eisen. Ning kuna mõlemad mainitud esindavad sellist folkloristikat, mida Oskar Loorits ei poolda, on massidest pärit tüüpide – Hans Anton Schultsi ja Jaan Sandra – ülesandeks nende karikeerimine. Nii kirjutab O. Loorits H. A. Schultsi kohta, et tal on *andi ja võimeid võib-olla enamgi kui mõnel nimepidi tuntud “Viru laulikul”,* ent tal pole *võimalusi ega kooli, tehnilist trilli ega treeningut* (Loorits 2000: 354) või: *isegi poeedina liiaks ülehinnatud “lauluisa” Kreutzwaldi kõrval [on] Hans Anton Schultz ehtsa rahvaloomingu kogujana ja jäädvustajana palju teenete ja tulemusterikkam* (Loorits 2000: 355) ning:

“Võltsinguks” tema [st Schultsi] isiklikku luuleloomingut õigupoolest ei tohikski nimetada: tema ainult jäljendas siirameelselt ja pieteetselt oma suuri eeskujusid ja autoriteete eesotsas Kreutzwaldiga, kes Vene Teaduste Akadeemia ülesandel toimetas trükki paar vihku eesti rahvaluulet nii ebateaduslikult ja sündmatute võltsingutega, et need vihud kuidagi ei vasta koguni oma ilmumisaja teaduslikule tasemelle mitte (Loorits 2000: 355).

M. J. Eiseni ja J. Sandra võrdlus tuleb mängu kui omamoodi mööndus W. Andersoni kriitikale² – Oskar Loorits nendib, et pärast Ja-

² Kriitika oli suunatud Oskar Looritsa varasema Sandra-käsitluse vastu (vt Loorits 1935; Anderson 1939). Tänapäevast vaadet vaidlusele vt Hagu 2004, ka Järv 2004.

kob Hurda surma (1907. aastal) sattus J. Sandra M. J. Eiseni³ mõju alla ning siis ilmnis tema tekstides *omaloomingu lisandeid või vähemalt tunnuseidki*, kuid O. Loorits rõhutab, et need ei viita J. Sandra potentsiaalsele poeetilisele, vaid ka neist *aimame pigem uurijatungi, mis sõnadesse valatult vormub eisenlikult magedaks targutamiseks*. Oskar Loorits kirjutab veel, et Jaan Sandra *vaimne tase ja analüüsivõime ei seisa madalamal Eisenist*, kuid tal *pole olnud tehnilist eelharidust ega saatuse õnne sattuda ülikooli kateedrile ja tosinaid rahvaraamatuid turule lasta* (Loorits 2000: 364). Veel kirjutab ta:

Uurijana ja targutajana Jaan Sandra järelmaailmale muidugi enam ei eksisteeri, vaid võib rahuga vaibuda unustusehõlma nagu terve rida selliseid professorikesigi, kes kogu oma eluaja näikse midagi kah nagu nokitsevat, kuid kelle surma järele selgub, et lahkunu elutööst pole jäänd järele midagi püsivat (Loorits 2000: 364).

Nii suudab Oskar Loorits justkui üsnagi marginaalset teemat käsitlevasse artiklisse sisse kirjutada kogu oma suhtumise talle eelnevasse folkloristikasse. Kuid lisaks sellele õnnestus tal tekitada – käibesse paisata – ka mõningaid stereotüüp-kujundeid (Sandra-professor-hea, Schults-poeet-halb), mis tema artiklist väljununa iseisvat elu alustavad ning erinevaid, rohkem või vähem eksplitsiitseid vastulauseid-ümberlükkeid esile kutsuvad.

Või üks täpsustus: Oskar Looritsa artikkel ilmus esmakordselt aastatel 1955–1956 Välis-Eesti ajakirjas Meie Tee (Loorits 1955–1956) ning lisaks mineviku folkloristide käsitlemisele oli sel ka tugev rahvuspoliitiline suunitlus: rahvuse püsimise tagavad need inimesed, kes *tasakaalukalt ja viljastavalt on suutnud arendada endas niihästi poeedi intuitsiooni ja visionaarsust kui ka professori analüütilist ja kriitilist meelt* (Loorits 2000: 366). Kirjutisel endal siinmail ehk vastukaja polnudki. Samas väärib tähelepanu artikli avalause:

Olen aastaid oma üliõpilasist kuulajaile Eesti Rahvaluule Arhiivi tutvustades osutand Jakob Hurda kaastöölisist kahele äärmiselle tüübile, kes osalt küll sarnanevad üksteisele täitsa, osalt aga

³ Jaan Sandra kogus rahvaluulet nii Jakob Hurdale kui ka Matthias Johann Eisenile (vt nt Hagu 2004: 7–8).

erinevad diametraalselt, – nõnda siis ka printsiipiaalseks teoretiseerimiseks sobiv näide eelduste ja järelduste või kaas- ja kõrvaltegurite probleemistiku selgitamisel (Loorits 2000: 352).

Seega: kirjutis formuleerib midagi, mida Oskar Loorits suusõnaliselt juba ehk parkümmend aastat varem oma tudengitele edasi andis, ning seega polegi küsimus konkreetse artikli mõjus, vaid seal esitatud stereotüüpvastanduse kuulumises folkloristide ametipärimusse. See selgitab ka seda, miks hilisemates käsitlustes stereotüüp tunduvalt stereotüüpsemalt (ja ka aksioloogilisemalt) peegeldub, kui antud artiklist lugeda võib.⁴

*

1982. aastal avaldas Richard Viidalepp ajakirjas Keel ja Kirjandus artikli “Hans Anton Schultz ja Jakob Hurt” (Viidalepp 1982). Kuigi R. Viidalepa eesmärgid on mõnevõrra laiemad, on tema lähtepunktiks soov Oskar Looritsa loodud stereotüüpvastandus ümber lükata:

Suurkogujate⁵ kirjapanekuid on palju, nendega puutuvad sageli kokku uurijad ja muud asjahuvilised. Nende kaastöö autentsuse kohta oleks vaja rohkem selgust, kuid sellekohased uurimused meil veel puuduvad. Seepärast lähevad sageli käiku kergekäelised üldistused must-valge põhimõttel. Omal ajal oli Eesti Rahvaluule Arhiivis selle juhataja algatusel käibel kahe [---] suurskoguja kohta võrdlev hinnang: Jaan Sandra – kõige parem ja usaldusväärsem, H. A. Schultz – täiesti ebausaldatav koguja. Oli käibel veel teinegi võrdlev iseloomustus: Jaan Sandra – professori prototüüp, H. A. Schultz – luuletaja prototüüp. Tegelikult on mõlemalt olemas nii häid kui halbu tekste. Millest see on tingitud, seda pole seni uuritud. Aga seda oleks vaja teada (Viidalepp 1982: 252).

⁴ Üheks selliseks peegelduseks võib ilmselt pidada Ülo Tedre lähenemist nn *võltsijate probleemile* artiklis “Kirjanduse ja rahvaluule suhetest. Mõningaid kokkuvõtteid ja uurimisülesandeid” (Tedre 1965). Erinevalt Looritsast on Tedre arvates Sandra samuti näide võltsijast, kuid sarnaselt Looritsaga on Sandra hea ning Schults halb. Hinnangu kriteeriumiks pole aga enam kirjapandu folkloristlik väärtus, vaid andekus: erinevalt Schultsist, kes *fantaseeris tühja, fabuleeris otsata-ääreta*, oli *J. Sandra isikus* [---] *tegu andeka kirjamehega* (Tedre 1956: 656).

⁵ Kogujad, kelle kaastöö maht on vähemalt 1000 lk (Viidalepp 1934: 249–254).

R. Viidalepa kirjutise põhieesmärk on sama, mis O. Looritsa omalgi: autentse ja mitteautentse, folkloristika huviorbiiti kuuluva ja mittekuuluva eristamine. Ent kui O. Loorits tõmbas piiri isikute, nende püüdluste ja võimete vahele (ning isiksust käsitles ta psühholoogilise tervikuna, psühholoogia aga määras suuresti ka isiku püüdlused ja kogumistöö laadi), siis R. Viidalepp lähtub üksikutele tekstidele omastest sisemistest tunnustest. Tõsi, kui võtta võrdlusaluseks mitte stereotüüp ise, vaid O. Looritsa artikkel, võib öelda, et R. Viidalepa eesmärgiks on analüüsida H. A. Schultsi kirjapanekuid samal viisil kui O. Loorits analüüsis ja eritles J. Sandra omi: millised tekstid on head, millised halvad, millised põhjused võivad olla halbade tekstide tagamaaks. Ent R. Viidalepa tähelepanu keskmes on tõesti üksikud tekstid, tema eesmärgiks pole jõuda üldistavatele järeldustele stiilis *Sandra / Schults elab edasi*⁶ vms, vaid näidata, et H. A. Schultsi kogutu hulgas on tekste, mis kõlbavad ilma mingite mööndusteta folkloristlikus uurimistöös kasutada.

Tegelikult pole R. Viidalepp siin dialoogis mitte üksnes O. Looritsaga, vaid ka iseenda varasemate kirjutistega. Näiteks 1934. aastal ilmunud Jakob Hurda korrespondentide ülevaates kirjeldab ta Jaan Sandrat ja Hans Anton Schulsi üsnagi looritsalikult stiilis. Eriti kehtib see J. Sandra kohta, keda R. Viidalepp iseloomustab kui *isamaalise töö tegijat selle sõna kõige paremas tähenduses*, tema igakülgse pühendumise esiletõstmiseks tsiteerib ta ka mitmeid kirju, kus J. Sandra oma kogumistööd iseloomustab (vt Viidalepp 1934: 249–250). H. A. Schultsi iseloomustab ta aga kui *omaette huvitavat tüüpi* ning märgib, et

[--] *vanavarakoopiail leiduvat nimemärki "H. A. Schultz" tuleb võtta hoiatusena ja tõlgendada kas tähenduses "Ettevaatust!" või "Mitte tõsiselt võtta"* (Viidalepp 1934: 251).

Nõnda üritab R. Viidalepp omal kombel vältida üksikisiku piiri peale paigutamise paratamatult kaasnevaid vastuolusid ehk siis loodab – pöörates tähelepanu väiksematele detailidele – sisemise ja välimise vahelist piiri mõnevõrra selgemaks muuta. Tema arvates pole küsimus üksnes H. A. Schultsi rehabiliteerimises, vaid tema kodus-

⁶ Väide *Jaan Sandra elab edasi* on O. Looritsa artiklis üheks alapealkirjaks (Loorits 2000: 361).

tamises: kui miski on kirjeldatav folkloristlikus metakeeles, vahetab ta oma piiripealse ebamäärase (tõlkelis-vahendava-ühendava) positsiooni sisemise vastu – tõsi, sisemiseks muutub vaid see, mida metakeel kirjeldada võimaldab, kuid metakeeles kirjeldamatu on sisemisest vaatepunktist lähtudes nagunii ebaoluline (mitte-informatsioon).

Võetud ülesande lahendamist alustab R. Viidalepp H. A. Schultsi kogumistöökronoloogilise ülevaatega ning nendib, et varasemad (väiksemahulised) saadetised on sisult usaldusväärsemad kui hilisemad (suuremahulised). Sealjuures teeb ta esimestest saadetistest üsnagi üksikasjaliku ülevaate, samas kui hilisemate puhul piirdub mõningate üldistavate tendentsidega. Neid esimesi saadetisi nimetab R. Viidalepp proovitöödeks: need olid kui *sissejuhatus päristööks, mis alles pidi järgnema* (Viidalepp 1982: 254).

Lisaks vaatleb R. Viidalepp H. A. Schultsi kogutut ka žanriti ning toob välja, et erinevate žanride puhul on autentsete tekstide osa erinev (nt vanasõnad on valdavalt autentset), kuid samuti on žanriti erinev ka heade ja halbade tekstide eristamise kergus (laulude puhul on otsustused üsnagi ühesed, juttude puhul keerukamad). Heaks kiidetud tekstide kohta kasutab R. Viidalepp selliseid väljendeid nagu *usaldatav, rahvapärane, rahvasuuline, vanapärane ja arhailine*, ta viitab ka H. A. Schultsi heale Järva murdele, *mida tänapäeval enam sel kujul ei eksisteeri* (Viidalepp 1982: 260), mittesobivate tekstide iseloomustamisel tulevad kasutusele seesugused väljendid nagu *pseudofolkloor, omalooming, arendamine, ilustamine, laiutamine, targutused, tüütu*. Nii kirjutab ta näiteks:

Schultsi korjandustes on kahesugust ainetikku: on väga häid, usaldatavaid ja sisuliselt arhailisi kirjapanekuid, kuid tuleb ette ka teistsuguseid tekste, milles on tunda kogujapoolset laiendust või täiendust või ka päris ilmset omaloomingut (eriti rohkesti on seda eesti mütoloogia resp. pseudomütoloogia valdkonnas) (Viidalepp 1982: 259).

Ning kokkuvõtteks rõhutab Viidalepp, et Schultsi pärandi hindamisel oleks õigem *lähtuda sellest, mis seal on head ja väärtuslikku, ja seda on küllalt palju* (Viidalepp 1982: 260). Samas on Viidalepa üheseid autentsushinnanguid konkreetsetele tekstidele üsnagi kummastav lugeda. Esiteks seetõttu, et need kohati erinevad teiste autorite antud autentsushinnangutest samadele tekstidele.⁷ Teiseks aga on R. Viidalepp Jaan Gutvese nekroloogis kirjuta-

nud (iseloomustades viimast eelnevalt kui *tüüpilist esindajat nii-suguste rahvaluulekogujate hulgas, kes ei saada muutumatult edasi seda, mida nad rahva suust kuulevad*), et *Kui halva ja kahtlase hulgas leidub ka midagi päris head, siis muutub see heagi kahtlaseks* (Viidalepp 1937: 96). Ent kuidas hajutab R. Viidalepp H. A. Schultsi halbade tekstide mõju heade tekstide väärtustamisele?

*

Võtteks, mida Richard Viidalepp (oma väidete ja hinnangute õigus-tamiseks) kasutab, on omaenda Schultsi-kuvandi esitamine: selleks, et nihutada tähelepanu halbade tekstide kesksuselt heade tekstide kesksusele, on vaja seostada kirjapandu isikuga, kes väärrib tõsiselt võtmist. Selle kuvandi järgi pole H. A. Schults ei *poet* ega *professor* (ega ka enam pelgalt *omaette huvitav tüüp*), vaid klassivõitluse haaratud alamkihti kuuluv indiviid, kes püüdleb kõigest raskustest hoolimata hariduse poole; tema oluliseks jooneks on ka ühiskonna aktiivsus. Seega on ennustamatuse välja vahetanud ratsionaalsus ja fantaasiaküllasuse sihikindlus ning Oskar Looritsa poolt aluseks võetud isiku psühholoogiline ühtsus (ning ehk ka mõningane staatilisus) on asendunud usuga progressi ja arengusse. Richard Viidalepp rõhutab, et hoolimata kõigest kolme-aastasest külakooliharidusest oli H. A. Schults aktiivne iseõppija ja suur lugeja, mainib, et ilmselt oli tal just Viiburis sõjaväeteenistuse ajal kokkupuuteid soome sotsiaaldemokraatliku kirjandusega ning ka sõjaväejärgsetel haigevoodiaastatel oli tal *võimalik palju lugeda ja õppida* (Viidalepp 1982: 253). H. A. Schultsi eluloo ülevaate võtab R. Viidalepp kokku tõdemusega:

On ilmne, et kui Schultz 1890. a. tervenenu rahvaluulet kogu-ma hakkas, oli ta juba palju lugenud, oli elus mõndagi kogenu-d ja ka tema ühiskondlikud vaated ning taotlused olid mõnevõrra selginud. Ta oli kindlasti arenenum kui tavaline maa-kirjasaatja noil aastail (Viidalepp 1982: 253).

⁷ Näiteks tõstab R. Viidalepp esile H. A. Schultsi versiooni muinasjututüübist AT 650B *Vastaseotsija* (*Tükike kangelastest H III 4, 30/7*) (vt Viidalepp 1982: 253), samas kui kogumikus *Muistendeid Kalevipojast* on seda iseloomustamiseks kirjutatud *Müstifitseeritud variant* (teksti ennast kogumikku hõlmatud pole) (Laugas-te & Normann 1959: 461).

Ning veidi hiljem kordab R. Viidalepp sama mõttekäiku ehk veelgi julgemalt: *Schultz oli juba kogumistöölle asudes arenenum ja lugenum kui mõni teine tavaline külarätsep, ta oli progressiivsete vaadetega, hiljem aktiivne revolutsioonitegelane oma kodukohas* (Viidalepp 1982: 259).

Hans Anton Schulzi konstruktiivsuse musternäiteks on R. Viidalepa arvates tema ettepanek korraldada rahvaluulekogujate kokkutulek (vt H, Mapp 36 (1893); H II 67, 468 (1903) või Viidalepp 1982: 256–257), selle idee uudsust ja erakordsust rõhutab R. Viidalepp nii vastavate kirjakohtade tsiteerimisega kui ka artiklit kokkuvõtvas lõigus:

Meenutades H. A. Schulzi kogumistegevust, on sobiv meelde jätta, et ta tegi juba sajandivahetusel väga asjaliku ja progressiivse ettepaneku – korraldada igal aastal rahvaluulekogujate kokkutulek. Kahjuks jõuti selles esimeste katseteni alles 1930-ndail aastail, järjekindlamalt alles nõukogude ajal. Need on olnud kasulikud ettevõtmised (Viidalepp 1982: 261).

Loomulikult ei saanud ka Oskar Loorits jätta Hans Anton Schulzi ühiskondlikule tegevusele viitamata. Kuid O. Loorits esitab teda romantikust visionäärina, kelle osalemine revolutsioonis ei lähtunud mitte aastatetagusest *äratuse saamisest* (nagu R. Viidalepp kirjeldab oletatavat kokkupuudet sotsiaaldemokraatiaga Viiburis), vaid hetkeimpulsist:

Aga kui saabus lõpuks hetk tegudelle hüppamiseks olevikus, kui 1905. a. revolutsiooni kumas põlesid mõisad ja plahvatasid moonakarahva sugupõlvede jooksul allasurutud vihapommid ja kättemaksutorpeedod, siis ei saanud passiivseks jääda ka Schultz, kes vahepeal oli hakanud rändraamatukaupmeheks ja oli muutund ajaga aina enam fanaatikust fantastiks, lugejast ja kirjutajast aina enam raamatu- ja kirjahaigeks. Tema mõttekäiku ei rahuldanud hävitamine ja põletamine – tema nõudis kohe uue korra ülesehitustööd ja mõisate planeerimist. Tema ei jutlustanud mässu – tema propageeris iseseisva vabariigi asutamist ja koostaski juba 21-paragrahvilise “Vaali Vabariigi põhiseaduse” (Loorits 2000: 356).

R. Viidalepa kirjeldus on tunduvalt vähem ekspressiivne: *H. A. Schulzi meenutamiseks on isegi ajalooline õigustus. 1905. aastal võttis ta oma kodukohas väga aktiivselt osa revolutsioonilisest liikumisest, tema tegevus oli otseselt sihitud kohaliku mõisniku vastu* (Viidalepp 1982: 252).

Vabariigi asutamise toob R. Viidalepp ära vaid sulgudesse paigutatud märkusena: [---] (*Schultz olevat teinud eeltöid kohaliku "Vaali vabariigi" asutamiseks!*) [---] (Viidalepp 1982: 252). Siit ilmneb mõlema tõlgendaja ajastukontekst: Oskar Looritsale on H. A. Schultsi tegevus 1905. aastal kui (mõnevõrra kummastav ja kurioosne, kuid siiski märkimist vääriv) eelmäng 1918. aastale (Loorits 2000: 356), samas kui R. Viidalepp rõhutab 1905. aasta revolutsiooni sotsialistlikku tausta.⁸

*

Niisiis võib öelda, et kui Oskar Loorits rõhus Hans Anton Schultsi karakteri jäävusele, tema loomusele, mis paratamatult põhjustas sellise kogumisviisi, nagu talle omane oli, siis Richard Viidaleppa huvitab H. A. Schults kui õppiv ja teadmistele pürgiv isiksus. Viimasega seoses esitab ta aga ka küsimuse sellest, kuivõrd ümbritsev keskkond toetas või ei toetanud H. A. Schultsi õpihimu. Ehk siis: H. A. Schultsi eksimuste põhjuseks pole mitte tema loomus, vaid keskkond. Selline "keskkonna ohvri" tasand oli omal kombel olemas ka O. Looritsa käsitluses: viitas ju ka tema sellele, et H. A. Schultsil polnud Fr. R. Kreutzwaldiga võrreldavat *kooli, tehnilist trilli ega tree-ningut* (Loorits 2000: 354), samuti sellele, et ta võttis *ärkamisaja pseudofolkloori puhta kullana* (Loorits 2000: 355). Kuid Oskar Loorits on oma argumendi üles ehitanud nii, et kui H. A. Schultsil oleks olnud ka parem haridus (*kool, tehniline trill ja tree-ning*), oleks ta ikkagi paratamatult *poediks* jäänud, kuigi ehk siis (loodetavasti) *poediks*, kes teab oma kohta, ega koorma oma (üles)kirjutustega folkloriste.

Richard Viidalepp üritab neid keskkonnamõjusid detailsemalt analüüsida. Nii eristab ta positiivse (H. A. Schultsi õppimistahe, suur lugemus ja ühiskondlik aktiivsus) ning negatiivse poole (*tolle- aegne ilutsev muinsuse luulendus* (Viidalepp 1982: 259)). Ta kirjutab:

Schultz suhtus kõigesse kokkuloetusse ebakriitilise järelekiitmisega. Soovides näidata, et kõik need mõisted ja olendid [näiteks

⁸ Vahemärkusena: 1935. aastal avati Koerus 1905. aastal maha lastute monument kirjaga: *A. 1905 Eesti Vabariigi asutamise mõtte eest Koerus langenuile*. Nõukogude ajal eemaldati küll tekstist lõik *Vabariigi asutamise mõtte eest*, ent monument ise jäi püsima, aastal 1997 taastati originaaltekst (vt Raudsepp 1999).

Vanemuine, Ilmarine, Taara, Uku – minu lisandus K.K.] on tuntud ka tema kodukoha rahvaluules, lähtus ta nähtavasti loetust ja kuuldest, lisas omapoolset edasiarendust ning saatis segased tulemused talle tuntud vanavarasalve (Viidalepp 1982: 259).

Konkreetsete mõjutajatena viitab R. Viidalepp Matthias Johann Eisenile ja Martin Sohbergile. Neist enam tähelepanu saab M. J. Eisen (M. Sohbergi “süüd” vähendab ehk asjaolu, et ta pole folklorist). Kui M. Sohbergi mainides toob R. Viidalepp esile mõned teosed, mida H. A. Schults tõenäoliselt lugenud on, siis M. J. Eiseniga seoses teeb ta selliseid märkusi nagu *M. J. Eiseni stiilgi oli halvas mõttes provotseeriv ning Eisenil läks sageli segamini luule ja tõelisus* (Viidalepp 1982: 260). Ja kuigi R. Viidalepp pole oma suhtumises M. J. Eisenisse küll nii isiklikult ründav kui O. Loorits (omadussõna *eisenlik* ta ei kasuta), on nende üldisemas (negatiivses) suhtumises M. J. Eisenisse mõndagi ühist: mõlemad nimetavad M. J. Eiseni mõju tulemusi *targutusteks* (kuigi O. Loorits seostas nende targutustega mitte H. A. Schultsi, vaid J. Sandrat) ning rõhutavad M. J. Eiseni pärandi mitteteaduslikkust. Hoolimata O. Looritsa ja R. Viidalepa käsitluste erinevustest, toetuvad nad mõlemad stereotüübile läbini teaduslikust, põhjalikust ja analüütilisest Jakob Hurdast ning talle vastanduvast ebameetodilisest, pinnapealsest, justkui-teaduslikust Matthias Johann Eisenist (vt nt Kuutma 2005: 93–95). R. Viidalepp toob koguni esile, et H. A. Schultsi teguviis – M. J. Eisenist lähtuvate palade J. Hurdale saatmine – on olemuslikult paradoksaalne:

Schultzi kogumistöös kerkib esile üsnagi paradoksaalne lugu: ta palus ja ootas õpetlikke nõuandeid J. Hurdalt, kuid need jäid saamata. Ta oli palju lugenud Eiseni teoseid ja kirjutas, mis talle eesti rahva mineviku idealiseerimise tõttu nähtavasti meeldisid. Schultz võttis siis õppust Eiseni töödest ja töötas nende põhjal, kuid tulemused saatis siiski J. Hurda “vanavarasalve”! (Viidalepp 1982: 261).

*

Samas tuleb meeles pidada, et M. J. Eiseni ja J. Hurda vastandamise (üheks) lähteks on J. Hurda enda suhtumine M. J. Eisenisse ja viimase paralleelsesse kogumistöösse – ning ilmselt oli peaaegu

iga rahvaluulekoguja sellest vastuolust ühel või teisel viisil teadlik. Manitseb J. Hurt ju mitmel pool kogujaid saatma materjali siiski üksnes tema *vanavaraaita*. Näiteks kirjutab ta 74. aruande kokkuvõttes:

Jäägem ühtekokku nagu senni. On katsutud ja katsutakse veel, meie üleüldise korjamise kõrval veel üht töist vanavara korjamist, meie sõnade ja tegude eeskuju järele toime ajada. Minu arvates on see katsumine asjata ja otse kahjuline, kahjuline sellepärast, et ta seda lahutab ja poolitab, mis üksnes üheskoos mõjukas ja tugev, tuline ja tark, nägus ja ilus on, asjata sellepärast, et meie senniaegsele tööle keegi enam järgi ei jõua. See on võimata ja tähtsuseta jõu kulutamine. Tööpõldu on Eesti väljal küllalt ja aus vanavara aidamees No 2 saab palju enam kasu tooma ja tänu leidma, kui ta piiri teeb ja üht ehk töist põldu, mis ta enesele rohkel mõõdul tööks määranud, mehisel kombel ja terase vaimuga edasi harib. Pisukesed raamatuvihukesed ei tähenda meie vanavara korjamise tööl mitte midagi, rahvas tunneb seda materjali isegi, teadus ei saa veikesi vihukesi silmagi. Üksnes üks suurem kogu, nagu meie ühine töö on, mõjub siin ja maksab siin. Sellepärast jäägem ühtekokku ja kandkem oma esivanemate vara ühte aita. See ait on igale eestlasele teatav ja saab omal ajal intressiga välja andma, mis nüüd sisse paneme (Hurt 1891).

Seega pole Eiseni-Hurda vastuolu ehk mitte üksnes O. Looritsa ja R. Viidalepa ühiseks tõlgendustaustaks, vaid see on miski, mis ühendab neid Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni aegsete rahvaluulekogujatega. Sest samuti kui Richard Viidalepp ja Oskar Loorits näivad pidavat loomulikku kahe koguja vastandamist ning vajadust rõhutada enda kuuluvust Jakob Hurda poolele, pidid ka J. Hurda ja M. J. Eiseni aegsed rahvaluulekogujad valima poole – ning nii mõnigi neist, kes kogus mõlemale, tundis vajadust varjata J. Hurda eest oma koostööd M. J. Eiseniga.⁹

⁹ Nt väljavõte Hans Rebase ja Jakob Ploompuu 1893. aasta kirjast, kus nad J. Hurdale oma seotuse M. J. Eiseniga (üsnagi alandlikus kõneviisis) üles tunnistavad: *Viimaks peame veel kahe isanda teenimist andeks paluma, meie arvates ei peaks see ühise kogule ühtigi kahju tegema, et meie sedasama, mis esite Teile olime saatnud, veel hr Eisenile saatsime. (Põhjusel, et ta meie vaeva raamatutega tasus.) Pealegi ütles E. ise, et sest ühtigi viga ei ole, et sedasama enne mujale oleme saatnud. Kui meie aga siiski ühise isamaatööle kahju oleme teinud, siis palume kõigest südamest andeks anda (H II 40, 640).*

Tõsi, R. Viidalepa suhe antud stereotüüpi on vähemalt osaliselt refleksiivne. Nimelt pöörab ta oma artiklis suurt tähelepanu H. A. Schultsi ja J. Hurda suhetele, rõhuga küsimusel: kas Jakob Hurt tegi kõik endast oleneva, et Hans Anton Schultsi õigele teele juhatada. R. Viidalepa vastus on eitav: H. A. Schultsi peaaegu igas saadetises esil olevatele abipalvetele vastab J. Hurt üsnagi soosiva suhtumisega aruannetes. Nii nendibki R. Viidalepp, et *üks siis tule õigeks võtta, et suurem süü langeb puudulikult juhendamisele. Sest kui juhendajalt nõu ja abi soovitakse, siis peaks seda ka andma* (Viidalepp 1982: 260).

Richard Viidalepp käib välja ka oletuse, et Jakob Hurda superlatiivne suhtumine Hans Anton Schultsi mahukatesse saadetistesse võib olla julgustanud ka teisi kogujaid kvaliteedi asemel kvantiteeti taga ajama. Näiteks viitab ta, et Jaan Sandra esimesed saadetised olid üsna väikesemahulised, kuid alates 1898. aastast hakkas ka tema köidete kaupa rahvaluulet saatma. R. Viidalepp kirjutab, et *teda võisid selleks ergutada J. Hurdalt saadud rahalised preemiad, aga miks mitte ka Schultzi rekordilise saavutuse ülekiitmine* (Viidalepp 1982: 259). Siinjuures polegi ehk oluline mitte niivõrd selle hüpoteesi paikapidavus, kui see, millisesse positsiooni R. Viidalepp H. A. Schultsi asetab. Teda esitatakse kui Hurdaegse folkloristika proovikivi, mis näitab kätte selle mitmeid nõrku kohti.

Nõnda võtab Richard Viidalepp stereotüüpi ka mõnevõrra revideerida:

Me oleme harjunud oletama, et hoolimata oma pastoriametist väga suures koguduses ja muudest mahukatest tööülesannetest tuli J. Hurt pärast oma kuulsa üleskutse avaldamist a. 1888 paljude aastate jooksul siiski rahuldavalt toime oma sadade korrespondentide juhendamise (saabuvate korjanduste läbivaatamise ja hindamisega, aruannete koostamisega, kirjalike nõuannete saatmisega jne.) See traditsiooniline oletus ei vasta ilmselt tõele. [--] Erilisi raskusi oli veel väga suurte korjandustega (nagu Schultzi 1376 lk.). Neid ei jõutud lugeda ega lehitedagi. Mitte ainult Schultz, vaid mõni teinegi püüdlük koguja jäi juhendamata; sellest tekki- sid viltuminekid ja väärkallakud, mida pole võimalik tagantjärele parandada või olematuks teha (Viidalepp 1982: 260–261).

Siinjuures on R. Viidalepp (taas kord) dialoogis iseenda varasemate kirjapanekutega. Näiteks on ta Jakob Hurda üleskutse “Paar palvid” tagamaid tutvustavas artiklis (Viidalepp 1980) Jakob Hurda suurt tööjõudlust esile tõstnud: *Ja selle kõigega tuli ta toime igapäevase leivateenimise ja paljude muude töömahukate ülesannete kõrvalt* (Viidalepp 1980: 290). Nii et kui O. Looritsa artikkel oli paljude tema varem välja käidud hinnangute kehtivuse taaskinnitus, kasutab R. Viidalepp võimalust H. A. Schultsi positsiooni ümberhindamise kaudu korrigeerida ka iseenda varasemaid arvamusi.

*

Ent kui oletada, et H. A. Schults – nagu teisedki tema-aegsed rahvaluulekogujad – õhus olevast vastandusest teadlik oli, võib esitada küsimuse, kuidas ta ise sellega suhestus. Või konkreetsemalt: kas tema suhet M. J. Eiseniga saab tõepoolest kirjeldada kui *õppusevõtmist ja loetu põhjal töötamist*, nagu R. Viidalepp on väljendanud?

Vastus eelnevatele küsimustele taandub eelkõige sellele, kuivõrd teadlik oli H. A. Schults oma müüdiloomes ja suhestustes. Õigemini on tarvis eristada seda osa tema lugemisvarast, mille lugenud olemist ta eksplitsiitselt mainib (ja mainimise läbi end sellega kuidagiviisi suhestab), ning seda osa, mille lugemist vaid kaudselt (erinevatele intertekstuaalsetele viidetele toetudes) oletada võib. H. A. Schultsi tegevuse ja olemuse mõistmiseks on olulised mõlemad aspektid, kuid nende eristamine võimaldab vaadelda natuke lähemalt seda, *kuidas* H. A. Schults ikkagi luges, kuidas ta end oma aja kirjakultuuriga suhestada soovis. Tähelepanu *kuidas*-aspektile võimaldab pöörata tähelepanu konkreetsete mõjutajate tuvastamiselt sellele, kuidas need mõjutajad toimisid – ehk siis vaadelda H. A. Schultsi kui aktiivset tegutsejat, mitte erinevate mõjuallikate pelka tagasipeegeldust.

Näiteks olen ma teisel (Kikas 2006) analüüsinud H. A. Schultsi kommentaari (H II 67, 365/412) ühele Andres Saali artiklile (Saal 1892). Kuivõrd kommentaar keskendus (loe: vastandus) ühele selgelt määratletud alustekstile, annab see vägagi hea sissevaate Hans Anton Schultsi lugemisviisi ning ilmselt on võimalik seal esiletulnud kasutada analüüsimaiks ka mitte nii selgepiirilisel määratletud lugemisi. Näiteks tuli seal esile H. A. Schultsi lugemise vastanduv olemus: ta oli noppinud välja mõned detailid (eelkõige me-

tafoorid ja pärisnimed), mis talle ei sümpatiseerinud, ning pööras kogu tähelepanu nendega seonduva kummutamisele, samas jättis ta tähelepanuta detailide täpsema konteksti, nagu ka selle, et laiemas plaanis olid tema vaated A. Saali omadega vägagi sarnased. Kohati näib, et küsimus polnudki vastandumises kui sellises, vaid loetu oli kujuteldavaks vestluspartneriks, kellele ehk millele vastandumine andis tõuke (kuid ka vormi ja keele) tema enda arvamus(t)e väljendamiseks (kommentaari lõppjäreldestel puudus pea igasugune side A. Saali tekstiga, küll aga annavad nad aimu H. A. Schultsi tõekspidamistest). Näib, et pigem suulises keskkonnas kasvanuna oli H. A. Schultsil raskusi omaenda ideede kirjapanemisega, nende “vastusena formuleerimine” tegi võetud ülesande kergemaks.

R. Viidalepp oma otsustustes lähtub eelkõige H. A. Schultsi rahvaluule pähe esitatud tekstides leiduvatest Eiseni-pärasustest (ehk intertekstuaalsetest viidetest) ning see paneb teda väitma, et [*Schults*] oli palju lugenud Eiseni teoseid ja kirjutisi, mis talle eesti rahva mineviku idealiseerimise tõttu nähtavasti meeldisid. Kui aga vaadelda, mida täpselt kirjutab H. A. Schults selle ainsa konkreetse M. J. Eiseni raamatu kohta, millele R. Viidalepp H. A. Schultsi lugemisvara tutvustades viitab, on üsna selgelt näha, et H. A. Schultsile M. J. Eisen ja tema minevikukäsitus ehk siiski eriti ei meeldinud (ka R. Viidalepp mainib, et tegu on *poleemilise kriitikaga* (Viidalepp 1982: 253). Viidatavaks teoseks on Matthias Johann Eiseni *Näkiraamat* ning H. A. Schultsi nõrdimuse lähtepunktiks M. J. Eiseni ajaloolis-geograafiline lähenemisnurk – H. A. Schults nimetab teda *sakslaste sabarakiks* (H II 67, 418) ehk rakendab tema teose eeldatud teadusliku lugemisraamastiku asemel rahvuslikku. Teisal süüdistab H. A. Schults M. J. Eisenit (aga ka M. Sohbergi ja Mats Tõnissoni) konkreetselt *rahvaluule nime all isieneste luule ja juttude* kirjutamises, ning katsetes *rahvaluule tõde tumestada ja rahvaluule tõsise põhja* mitte tundmises (H II 67, 429/430).

R. Viidalepp toob küll välja rea viiteid M. J. Eiseni erinevatele kirjutistele, millega H. A. Schults võis olla kokku puutunud ja mis võisid tema müüdi loomet inspireerida, ent ühelegi neist kirjatükidest ei ole H. A. Schults eksplitsiitselt viidanud. Mis ei tähenda, et ta mõnda neist polnud lugenud, vaid pigem seda, et ta pidas loe-

tut autentseks rahvajuttude ehk mineviku kirjapanekuks, samas kui konkreetset M. J. Eiseniga seostas tema mälu vaid seda osa loetust, millele ta soovis vastanduda. Seega on R. Viidalepa ülalesitatud väide ([Schults] *oli palju lugenud Eiseni teoseid ja kirjutisi, mis talle eesti rahva mineviku idealiseerimise tõttu nähtavasti meeldisid*) ilmsesti küll tõene, nagu ka tema poolt esile toodud soov näidata, et kõik need mõisted ja olendid on tuntud ka tema kodukoha rahvaluules (Viidalepp 1982: 259). Ent samas tuleb meeles pidada, et H. A. Schults ise ei tajunud M. J. Eisenit positiivse eeskujuna.

Kui üldse soovida tuua välja M. J. Eiseni otsest mõju H. A. Schultsi kogumistegevusele, on tegu omamoodi negatiivsuse kaudu üleskihutamisega: näiteks rõhutab H. A. Schults M. J. Eiseni ajaloolis-geograafilise näkitõlgenduse kummutamiseks edaspidi iga kirjapanud näkiloo juures, et tegu on *eesti talurahva suust, aga mitte saksa talurahva suust* (H II 67, 477) kogutud looga. Siit omakorda nähtub, et R. Viidalepa kasutatud väljendid *õppusevõtmine* ja *loetu põhjal töötamine* on küll kooskõlas tema nägemusega H. A. Schultsist kui töökast ja õpihimulisest isiksusest, kuid ei arvesta sellega, *kuidas* H. A. Schults loetuga suhestus (kogu oma töökuse ja õpihimu kiuste), kuidas loetut meelde jättis ja mällu talletas.

*

Nii Oskar Loorits kui ka Richard Viidalepp kasutasid oma artiklites enda loodud Schultsi-kuvandit selleks, et lahendada mingeid muid folkloristikasiseseid küsimusi. O. Looritsa artiklis oli esiplaanil Jaan Sandra tekstide autentsuse esiletõstmine, R. Viidalepp vaatles H. A. Schultsi näitel Jakob Hurda suhtlust oma korrespondentidega. Ent kui O. Loorits (taas)kinni(s)tas artiklis oma varasemaid väiteid ja hinnanguid, siis Viidalepp kasutas võimalust lisaks üldisematele stereotüüpidele ka omaenda varasemaid arvamuseavaldusi uuesti läbi vaadata.

R. Viidalepa ja O. Looritsa Schultsi kuvandid on üsnagi erinevad: kui Loorits esitab Schultsi impulsiivse, fantaasiaküllase poeedina, siis Viidalepa artiklis kohtame haridusele püüdlevat, sihikindlat ja ühiskondlikult aktiivset indiviidi. Ent vaatamata kuvandite väli-
sele erinevusele, on nende üldisemas raamistuses nii mõndagi ühist – näiteks ühine soov rõhutada 19. sajandi lõpu rahvaluulekogu-

mise suuraktsiooni seotust eelkõige Jakob Hurdaga (R. Viidalepp on siinjuures küll mõnevõrra refleksiivsem kui O. Loorits, kuid üldine rõhuasetus on üsnagi sama). Lugeses tekib isegi tunne, et kui H. A. Schults oleks olnud M. J. Eiseni korrespondent, oleks tema tegevust tõlgendatud üsnagi teisiti (kui üleüldse).

Selline Hurda ja Eiseni vastuolu esiletulek on üsnagi oluline kas või seetõttu, et vastuolu oli osa suurtõlgemiseaegsest üldisest õhustikust ning mõjutas ilmselt mõnegi koguja (sealhulgas ka H. A. Schultsi) kaastöid. Seega tuleks pöörata tähelepanu selle vastuolu konkreetsele toimimisele, sellele, kuidas kogujad suhestasid end ühe ja teisega. H. A. Schultsi puhul torkab silma üsna oluline vastuolu – ühelt poolt on ilmselt üsna paljusid M. J. Eiseni teoseid lugenud ning neis kirjeldatust mõjutatud, samas on ta aga M. J. Eiseni suhtes vägagi kriitiline. Seega võib oletada, et seda, millest teda seoses M. J. Eiseniga arvati mõjutatud olevat, ta ilmselt tollega ei seostanudki.

Teiseks on Oskar Looritsa ja Richard Viidalepa lähenemisi ühendavaks jooneks H. A. Schultsi nägemine *ohvrina* (võimalik, et see staatus on osaliselt mõjutatud ka tema surmast, mida saab tõlgendada märtrisurmana). H. A. Schults on sattunud millegi mõjuvälja, mida-gi valesi (autentseks) tõlgendanud ja siis sellest lähtuvalt käitunud. Ta on lugenud valesid raamatuid ja teinud neist valesid (*ebakriitilisi*) järeldusi. Mõlemad näevad H. A. Schultsi passiivsena ega üritagi küsida, *kuidas* ta luges või kas on võimalik näha tema lugemisviisis aktiivset suhestumist loetuga. Sest samuti kui Hurda ja Eiseni vastuolu vajaks antud juhul rakendamist mitte meta- vaid objekttasandi nähtusena, tuleks ka heade ja halbade (autentsete-mitteautentsete, rahvapäraste-mitterahvapäraste) tekstide küsimus viia nn rohujuure tasandile ehk siis vaadelda teadusliku autentsuskäsitluse peegeldumist konkreetsete kogujate praktikates – vaadelda kontekste, millesse nad rahvasuust kogutud lood paigutavad.

KÄSIKIRJAD

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906

KIRJANDUS

- Anderson, Walter 1939. *Zu dem estnischen Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument*. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis = Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetised B (Humaniora) 45: 1. Tartu.
- Crapanzano, Vincent 1992. *Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire: On the Epistemology of Interpretation*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Hagu, Paul 2004. Jaan Sandra jälg eesti kultuuriloos. Hagu, Paul & Järv, Risto (koost). *Kahrukõrvaga Iuvan: Valimik setu ja Vastseliindamuinasjutte Jaan Sandra kirjapanekutest*. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool & Lõuna-Eesti Keele ja Kultuuriuuringute Keskus lk 5–16.
- Laugaste, Eduard & Normann Erna (koost) 1959. *Muistendid Kalevipojast*. Monumenta Estoniae antiquae 2: Eesti muistendid 1: Hiiu- ja vägilasmuistendid 1. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hurt, Jakob 1891. Seitsmekümne neljas aruanne: Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest: 24. Oktobril 1891. *Olevik* 44, 4. november, lk 888–890 (vt ka <http://dea.nlib.ee/index.php?lid=84&byea=1891&bmon=11> – 12. september 2007).
- Järv, Risto 2004. Jaan Sandra isikupärased muinasjutud. Hagu, Paul & Järv, Risto (koost). *Kahrukõrvaga Iuvan: Valimik setu ja Vastseliindamuinasjutte Jaan Sandra kirjapanekutest*. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool & Lõuna-Eesti Keele ja Kultuuriuuringute Keskus, lk 276–287.
- Kikas, Katre 2006. Väitlus tumma tekstiga. Hans Anton Schults ja Andres Saal. Hiiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Linna-alused*. Pro Folkloristica 13. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 18–41.
- Koeru 1935 = Jürima, August & Nahe, Oskar & Tupits, Artur 1935. *1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas*. Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Seltsi väljaanne 1. Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts.
- Kuutma, Kristin 2005. Matthias Johann Eisen: A Collector and Publisher of Narratives. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology: A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, lk 79–99.
- Loorits, Oskar 1935. Koit ja hämarik. – *Virittäjä* 39, 1, lk. 45-47.
- Loorits, Oskar 1955–1956. Poedi ja professori prototüübid massis: Hans Anton Schults ja Jaan Sandra. *Meie Tee* 7/8 (1955), lk 91–93 & 1/2 (1956), lk 6–8.
- Loorits, Oskar 2000. Poedi ja professori prototüübid massis: Hans Anton Schults ja Jaan Sandra. Loorits, Oskar. *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu 35. Tartu: Ilmamaa, lk 352–366.
- Loorits, Oskar 1949. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* 1. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 18: 1. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln & Köpenhamn: Munksgaard.
- Lotman, Juri 1999a. Semiosfäärist. Lotman, Juri. *Semiosfäärist*. Avatud Eesti Raamat. Tallinn: Vagabund, lk 7–35.
- Meri, Lennart 1976. *Hõbevalge: Reisikiri tuultest ja muinasluulest*. Tallinn: Eesti Raamat.

- Põldmäe, Rudolf 1986. Jakob Hurda koostööst korrespondentidega. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 726–735.
- Raudsepp, Mait 1999. Eesti Rahva Vaali Vabariik. *Maaleht* 26 (613), 8. juuli (vt ka <http://www.maaleht.ee/LEHT/1999/07/08/kultuur.html> – 12. september 2007).
- Saal, Andres 1892. Kas oli vanadel Eestlastel eluviisi kõlbust (morali)? Saal, Andres. *Åmariku tunnid. Jutud ja laulud mitmekesise sisuga*. Tartu: [s.n.], lk 64–76.
- Tedre, Ülo 1965. Kirjanduse ja rahvaluule suhetest: Mõningaid kokkuvõtteid ja uurimisülesandeid. *Keel ja Kirjandus* 11–12, lk 650–656, 734–740.
- Viidalepp, Richard 1934. Jakob Hurda kaastöolistest. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX–X, 1933/4*. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum, lk 231–254.
- Viidalepp, Richard 1937. Jaan Gutvesi mälestades. *Rahvapärимuse Selgitaja* 3. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 95–96.
- Viidalepp, Richard 1980. Jakob Hurda üleskutse “Paar palvid”. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 282–290.
- Viidalepp, Richard 1982. Jakob Hurt ja Hans Anton Schultz. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 252–261.

Summary

BORDERING ON FOLK AND LORE: HANS ANTON SCHULTS IN THE WORKS BY OSKAR LOORITS AND RICHARD VIIDALEPP

The article focuses on the reception of Hans Anton Schults (1866–1906), a correspondent of Jakob Hurt, in folkloristics – more specifically, on two specific articles about him (by Oskar Loorits and Richard Viidalepp) which describe his life and activities to a greater or lesser extent. The article observes how the authors of these two articles have characterised Schults as a person, how the representation of this person has been related to the general message that the authors sought to convey, how this representation, in turn, has influenced their attitudes towards the materials contributed by Schults and, how they have related to broader folkloristic issues via Schults (or, to be more precise, via the representation of Schults created by them). The article concludes with the discussion of a reverse process: how Schults himself related to the folklore studies of his time, how he related to the terminology/key words by which he is analysed today.